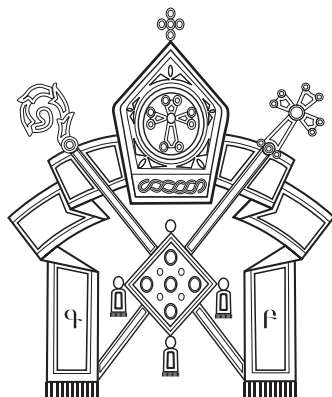

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Մարտ

2019
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

«Էջմիածին»

կրօնագիտական եւ հայագիտական ամսագիր

Խմբագրակազմ

Գլխավոր խմբագիր՝

Գեորգ Մադոյեան

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝

Տ. Անդրեաս արեղայ Եզեկեան

Խմբագիր՝

Արփինէ Զանթիկեան

Տեխնիկական խմբագիր՝

Գոռ Գրիգորեան

Խմբագրական խորհուրդ

**Տ. Եզնիկ արք. Պետրոսեան, Տ. Զաքարիա ծայրագոյն վարդապետ Բաղումեան,
Տ. Անդրեաս արեղայ Եզեկեան, Ազատ Բօզոյեան, Գեորգ Տէր-Վարդանեան,
Վարդան Դերիկեան, Գոհար Աւագեան**

“Etchmiadzin”

Theological and Armenological Journal

Editorial staff

Editor-in-Chief - **Gevorg Madoyan**

Deputy Editor-in-Chief - **Rev. Fr. Andreas Yezekyan**

Editor

Arpine Chantikyan

Technical editor - **Gor Grigoryan**

Editorial Board

**Archbishop Yeznik Petrosyan, Proto-Archimandrite Zakaria Baghumyan,
Rev. Fr. Andreas Yezekyan, Azat Bozoyan, Gevorg Ter-Vardanyan, Vardan Devrikyan,
Gohar Avagyan**

«Էժմիադզին»

Религиоведческий и арменоведческий журнал

Главный редактор

Геворк Мадоян

Заместитель главного редактора

Иеромонах Андреас Езекиян

Редактор

Арпине Чантикян

Технический редактор

Гор Григорян

Редакционный совет

**Архиепископ Езник Петросян, протоархимандрит Закария Багумян,
иеромонах Андреас Езекиян, Азат Бозоян, Геворк Тер-Варданян, Вардан Деврикийн,
Гоар Авакян**

ՆԱԶԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Բանասիրական գիտ. թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ

ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԲԱՌԵՐ ԶԵՈՒԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՔԵՒՐԳ ԶԱՀՈՒԿՅԱՆԸ, անդրադառնալով եւ ճշգրտելով միջնադարյան բառարաններում տեղ գտած նորահայտ որոշ բառերի ստուգաբանություններ եւ կատարելով բառաքնական դիտողություններ, նշում է, որ «Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանների ուսումնասիրությունը կարելուր նյութ է տալիս հայոց լեզվի պատմությանն ու ստուգաբանությանը»¹: Ասվածն անվերապահորեն վերագրելի է նաեւ հոմանիշների՝ ԺԲ.-ԺԷ., այլեւ նույնանիշների՝ ԺԸ. դ. ավանդված ձեռագիր բառարաններին (այսուհետեւ՝ ՁԲ)², որոնց մեջ առկա, բայց եւ գրաբարի տպագիր բառարաններում չարձանագրված բառերը կարելի է համարել նորակազմ: Այս ՁԲ-ները չունեն բնագրային օրինակներ, հետեւաբար փորձ է արվում այդ բառերի գոյությունը հաստատել հայերենի բառակազմության

¹ Ք. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Ստուգաբանական դիտողություններ միջնադարյան բառարաններում տեղ գտած նորահայտ բառերի մասին. «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1976, N 12, երեսան, էջ 41:

² Հստ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրացուցակների՝ ԺԸ. դ. ավանդված մի շարք ձեռագրերում ամփոփված են հոմանիշների առավել ամբողջական բառարանները՝ հետեւյալ խորագրերով՝ «Նշանաքումն նոյնանշան բառից ըստ դասատրութեանց մերոց տառիս» (ՄՄՁ 566(1), 234բ-279ա), «Հաւաքումն բառից որք նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւորք են. Մատթէոսի վ. Բառգիրք հոմանիշ բառից» (ՄՄՁ 3110, 75ա-112ա), «Բառք նոյնանշանք՝ ժողովեալք ըստ այբուբենից, ի մխիթարեան Մատթէոսի գերերջանիկ վարդապետէ» (ՄՄՁ 873 եւ 775, համապատասխանաբար՝ 185ա-220բ եւ 53ա-80ա): Նշվածներին հարկ է հավելել նաեւ ՄՄՁ 6762 ձեռագրում գետեղված անխորագիր բառարանը (101ա-130բ), քանի որ ձեռագրերի համեմատությունից պարզվում է, որ վերջինս եւ ՄՄՁ 566(1)-ինը որոշ տարբերություններով հանդերձ նույնն են: Այսուհետեւ ձեռագրահամարը եւ էջերը տրվում են շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ: Պահպանված է ձեռագիր բառարանների ուղղագրությունը:

առանձնահատկություններով, հետագայում լույս տեսած բառարաններով, հնարավորության դեպքում՝ նաեւ բնագրային օրինակներով³, նաեւ պարզել եւ մեկնել բառիմաստային զարգացումները եւ փոփոխությունները:

Հարկ է նաեւ նշել, որ գերակշռում են բաղադրյալ՝ բարդ եւ բարդաձանցավոր բառերը:

Զանազանել ուրիշ. այլազգ. այլ. տարբեր. ազգի ազգի. գոյնզգոյն. երփներփն. պէսպէս. բազմադէմ. բազմադիմի. յոգնադիմի. բազմապիսի. բազմօրինակ. բազմակերպ. բիրակերպ նույնանիշային շարքում (այսուհետեւ՝ ՆՇ) (ՄՄՁ 6762, 106բ. 566 (1), 243բ) առկա է «բնիկ հայ» այլ «ուրիշ»⁴ եւ սառսա «տարազ, ձեւ, կերպ» արմատներով⁵ բաղադրված այլասառսա բառը: Այն հանդիպում է Հ. Կոստանդինուպոլսեցու՝ հայերեն շարագրված լատիներեն քերականության «Յաղագս մակբայի» գլխում: Նշվում է, որ մակբայներից «ոմանք են այլայլականք», եւ օրինակ է բերվում Secus-ը՝ «տարապէս՝ այլասարաս» թարգմանությամբ⁶: Բառը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «այլաձեւ, կամ այլով եղանակաւ. կամ այլով կերպիւ»⁷, հետագայում՝ երկլեզվյան բառարաններում որպէս գլխաբառ՝ Հ. Ավգերյանը⁸, նաեւ Ա. Խոռաբաշյանը՝ «Инообразный, различный, разнообразный» բացատրությամբ⁹: Այլասառսա-ն արձանագրում են Ստ. Մալխասյանը՝ «Ուրիշ սարաս ունեցող, ուրիշ կերպի, ուրիշ տեսակի» բացատրությամբ եւ «հագուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով¹⁰, Ա. Սուքիասյանը՝ «տէն Այլակերպ 1 նշան» հղումով¹¹, Հ. Բարսեղյանը՝ (հնց.) նշումով¹²:

³ Դրանք քաղելու հնարավորություն է ընձեռում «Դրահավաք» կալքի «հայերեն բնագրերի առցանց շտեմարանում» հայերեն բառերի որոնումը:

⁴ Հր. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայերէն արմատական բառարան (այսուհետեւ՝ ՀԱՐ), հտ. 1, Երեւան, 1971, էջ 168:

⁵ ՀԱՐ, հտ. 4, Ե., 1979, էջ 185:

⁶ «Քերականութիւն լաթինական հայերէն շարագրեցեալ ի Յոհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպոլսեցոյ», Հոռոմ, 1675, էջ 154:

⁷ ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՅԻ, Բառգիրք Հայկազեան լեզուի (այսուհետեւ՝ ԲՀԼ), հտ. 1, Վենէտիկ, 1749, էջ 31:

⁸ «Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական», աշխատ. Հ. Յ. վարդապետէ Աւգերեան, Վենէտիկ, հտ. II, 1817, էջ 23:

⁹ Ա. ԽՈՒՐԱԲԱՇԵԱՆՅ, Բառարան ի հայկական լեզուի ի ռուսաց բարբառ (այսուհետեւ՝ ԽԲՀՌ), հտ. 1, Մոսկուա, 1838, էջ 39:

¹⁰ ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍՅԱՆՅ, Հայերէն բացատրական բառարան (այսուհետեւ՝ ՄՀԲԲ), հտ. 1, Երեւան, 1944, էջ 78:

¹¹ Ա. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան (այսուհետեւ՝ ՀԼՀԲ), Երեւան, 1967, էջ 34:

¹² Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական, տեղմինաբանական բառարան, Երեւան, 1973, էջ 42:

Պարտիզպան. երկրագործ. մշակ. այգեպան. այգեգործ (եթէ միայն պահապան է՝ մրգապահ) ՆՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 123ա. 566 (1), 268ա) առկա անդապան բառը, որ բաղադրված է «բնիկ հայ» անդ «արտ» արմատով (ՀԱԲ, հ. 1, էջ 186) եւ «արհեստ կամ զբաղմունք ցույց տվող անուններ» արտահայտող -(ա)պան ածանցով¹³, վկայում է միայն ՄՀԲԲ-ն՝ «Անդերի պահապան՝ հսկող» նշանակությամբ (ՄՀԲԲ, հտ. 1, էջ 104): Հայոց լեզվի բառարաններն արձանագրում են անդապան-ը¹⁴: Ուշագրավ է, որ անդապան եւ անդապան բառերը՝ «(հնց.)» նշումով եւ «հանդապահ» բացատրությամբ, արձանագրում են միայն էդ. Աղայանը եւ Հ. Բարսեղյանը (առաջին բառը նաեւ «անհանձն.» նշումով)¹⁵:

Միայն ՄՄՁ 6762-ում (240բ)՝ Գոյն. երանգ. (եթէ զանազան գունով իցէ) գոյնգոյն. գունակա գունակա. կամ բազմագոյն. բազմագոյնակա. երփներփն. պէսպէս. յոգներանգ. խայտախարին. խայտաբղետ ՆՇ-ում են առկա խայտափիտ եւ խայտաճրմուկ բառերը՝ երկուսն էլ բաղադրված՝ Հր. Աճառյանի վկայությամբ «խատուտիկ, պիսակաւոր» նշանակությամբ «բնիկ հայ» խայտ արմատով¹⁶: Աճառյանը փիտ-ը համարում է «անյայտ իմաստով եւ առանձին անգործածական բառ» (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 505). բառահոգվածում նա արձանագրում է Վարդան Յունանյանի «Ձեռքածութիւն» գրքում հանդիպող խայտափիտ բառը՝ հիշատակելով նաեւ Մ. Զախչախյանին (ՀԱԲ, ն. տ.)¹⁷: Հ. Վիլոտի՝ լատիներեն-հայերեն նոր բառարանում խայտափիտ-ը վկայվում է «Multicolor, is. բազմագոյն... բազմերանգ...» բացատրելիս¹⁸: Բառն ունի Մխիթար Սեբաստացին՝ «տէս զխայտախարիւ. կամ զխայտաբղէտ» հղումով (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 367-368): Խայտափիտ-ը վկայում

¹³ Ա. ՄՈՒՐՎԱԼՅԱՆ, Հայոց լեզվի բառային կազմը, Երեւան, 1955, էջ 355:

¹⁴ Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, Խ. ՍԻՐՄԷԼԵԱՆ, Մ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ, Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի (այսուհետեւ՝ ՆՀԲ), հտ. 1, Վենետիկ, 1836, էջ 131: Մ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ, Գ. ՃԷԼԱԼԵԱՆ, Առձեռն բառգիրք Հայկազեան լեզուի (այսուհետեւ՝ ԱԲ), 1865, Վենետիկ, էջ 50: Մ. ԶԱԽՉԱԽԵԱՆ, Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական (այսուհետեւ՝ ԶԲ), Վենետիկ, 1837, էջ 82: Ս. ԳԱՐԱՄԱՃԵԱՆ, Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի (այսուհետեւ՝ ԳՆԲՀԼ), Կ. Պոլիս, 1910, էջ 77:

¹⁵ Է. Գ. ԱՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան (այսուհետեւ՝ ԱՀԲԲ), Երեւան, 1976, էջ 52: Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 56:

¹⁶ ՀԱԲ, հտ. 2, Երեւան, 1973, էջ 326:

¹⁷ Վ. Համբարձումյանը բառն արձանագրում է «Միայն անվանական... բաղադրյալ հիմքով կազմված նոր բառեր (նորակազմություններ)» ենթախմբում Վ. Հունանյանի բառարանի երկրորդ տպագրության մեջ (1705 թ.) հետեւյալ դիտարկմամբ՝ «Անհավանական չէ բնագրի խայտափիտ բառի երկրորդ փիտ բաղադրիչի եւ բիծ արմատական բառի տարբերակներ լինելը (տարբերակայնություն)». Վ. ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ, Լատինաբան հայերենի պատմություն (14-18-րդ դդ.), Երեւան, 2010, էջ 206:

¹⁸ J. VILLOTTE, Dictionarium Novum Latino-Armenium, Roma, 1714, p. 487.

է ՋԲ-ն (ինչպես եւ նշում է Հր. Աճառյանը)¹⁹ «Տ. Խայտաբղետ» հղումով եւ աստղանիշով, այսինքն՝ իբրեւ «նոր բառ» (ՋԲ, էջք 654 եւ 25): Բառը երկլեզվյան եւ երեքլեզվյան բառարաններում հիշատակում են Հ. Ավգերյանը¹⁹ եւ կրկին Մ. Զախչախյանը²⁰: Ա. Խուղաբաշյանն այն արձանագրում է «СМ. Խայտախարի И Խայտաբղետ» հղումով (ԽՀՌԲ, հտ. 1, էջ 490): ՄՀԲԲ-ում այն վկայված է «հազուադէպ բառ» նշումով²¹:

Հրաչյա Աճառյանը «զգեստի վրայ գեղեցիկ բանուածք, պատի վրայ նկարուած զարդեր» նշանակութեամբ ճամուկ արմատով բաղադրված խայտաճամուկ-ը «նոր բառ» է դիտում՝ ճամուկ բառահոդվածում առանց վկայութեան նշելով. «...խայտաճամուկ (արդի գրականի մէջ) «գոյնզգոյն զարդերով, խատուտիկ» (ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 326)²²: Բառն արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «խայտախարիւ. կամ խայտափիտ. ուսմկ. խատուտիկ. կամ ալաճայ» բացատրութեամբ (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 367), հետագայում՝ Հ. Ավգերյանը երկլեզվյան բառարանում²³: Մ. Զախչախյանը նույնպէս այն համարում է «նոր բառ»՝ «Տ. Խայտախարիւ» հղումով (ՋԲ, էջ 654): Բառն առկա է նաեւ Ա. Խուղաբաշյանի կազմած երկլեզվյան բառարանում (ԽՀՌԲ, հտ. 1, էջ 489-490): ՄՀԲԲ-ն բացատրում է «Աչքի ընկնող վառ գոյներով, գոյնզգոյն» (ՄՀԲԲ, հտ. 2, էջ 236): Բառը վկայում են արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 560)²⁴:

Զար հենաբառով ՆՇ-ում (ՄՄՁ 566 (1), 265ա-265բ. 6762, 121ա) առկա խարդաւան-ը Հր. Աճառյանը համարում է «արմատ առանձին անգործածական»՝ նշելով՝ «գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 139 «կեղծաւոր, պոռնիկ, լլկիչ» նշանակութեամբ» (ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 344): Հ. Վիլլոտը, լատիներէն *deceptor*-ը բացատրելով «նենգաւոր, նենգագործ, խաբեբայ, խարդախ»,

¹⁹ «Բառարան համառօտ ի գաղղիականէ ի հայ», աշխ. Հ. Յ. վ. Աւգերեան, Վենետիկ, հտ. 1, 1812, էջ 146:

²⁰ Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական», աշխ. Հ. Յ. վ. Աւգերեան, հտ. 2, Վենետիկ, 1817, էջ 284: «Համառօտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ», աշխ. Հ. Մանուէլ վ. Զախչախեան, Վենետիկ, 1829, էջք 353, 868, 886:

²¹ ՄՀԲԲ, հտ. 2, Երեւան, 1944, էջ 237:

²² Տե՛ս նաեւ ՀԱԲ, հտ. 3, Երեւան, 1977, էջ 180:

²³ «Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական», աշխատ. Հ. Յ. վ. Աւգերեան, հտ. 2, էջ 284:

²⁴ Տե՛ս նաեւ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան» (այսուհետեւ՝ ԺՀԼԲԲ), հտ. 2, Երեւան, 1972, էջ 477: Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 409: Պ. ՎՐԳ. ԶԻՋՄԷՃԵԱՆ, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հտ. 2, Հալէպ, 1957, էջ 522: Ա. ՏԷՐ ԽԱԶԱՏՈՐԵԱՆ, Հ. ԳԱՆԳՐՈՒՆԻ, Փ. Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ, Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրուս, 1968, էջ 236: Ա. ՎՐԳ. ԿՌԱՆԵԱՆ, Բառգիրք գործնական հայերէնի, Պէյրուս, 1998, էջ 168:

բառաշարքում հիշատակում է նաեւ խաղաղաւան-ը²⁵: Մխիթար Սեբաստացու բացատրություններն են՝ «նենգաւոր, կամ դաւաճան, կամ խարդախօղ, կամ կեղծաւոր, կամ չարահնար» (ԲՀ, հտ. 1, էջ 373): Խաղաւան բառահոգովածն ունի Հ. Ավգերյանի երկլեզվյան բառարանը²⁶: Բառը հետագայում վկայում է ԽՀԻԲ-ն՝ բացատրելով որպէս «Обманчивый, плутоватый, хитрый, коварный, лукавый» (ԽՀԻԲ, հտ. 1, էջ 496): Բառի «դաւադիր» նշանակությունը՝ «հագուադէպ բառ» նշումով, հիշատակում է ՄՀԲԲ-ն (ՄՀԲԲ, հտ. 2, էջ 249): Խաղաւան-ը վկայում է Պ. Ճիզմեճյանը՝ նշելով նաեւ «խաբեբայ, խարդախ, չարարուեստ, մատնիչ, պատրիչ» հոմանիշները²⁷:

Կարելի է ենթադրել, որ Չար հենաբառով ՆՇ-ում խաղաւան-ի առկայությունը հուշում է արդի հայերենի բացատրական բառարաններում արձանագրված խաղաւան բառի՝ «չարություն, չարամտություն, չարանենգություն» ակնարկող «Մեկին վնասելու նենգ ու խարդախ միջոցների ամբողջություն» նշանակությունը (ԱՀԲԲ, էջ 571. ԺՀԻԲԲ, հտ. 2, էջ 499):

ԺԲ.-ԺԳ. դդ. ավանդված ՄՄՁ 5596-ում՝ երգք. պարք. երաժիշտք. գեղողք. նուագք. տաղք. գեղապարք. շոյիք. նուագարանք. փող. ֆնար. ջնար. սրինք. մրմունջք. շունչ. հնչմունք. ցուցք. կացուրդ. տալիդ. սոխնչ. օրհնութիւն. երգեցիկք. երգաձայն. փառաբանութիւնք. գովութիւն. բարեբանութիւն Աստուծոյ յարուցելոց Խրոց հոմանիշային շարքում (այսուհետեւ՝ ՀՇ. 222ա-222բ) է հանդիպում ձայնառիկ բառը, որի կազմությանը դառնալով՝ կարելի է հավանական համարել եւ ընդունել ձայն առնել «ձայնել, ձայն հանել»²⁸ դարձվածային միավորի համադրական գրությունը՝ հավելվող-իկ ածանցով՝ ձայնառիկ՝ «ձայնող, ձայն արձակող» նշանակությամբ, այսինքն՝ «երգող»: Հարկ է նաեւ նկատի առնել ՆՀԲ-ում՝ ձայնեմ բառահոգովածում, «Ս. Եփրեմի Մատենագրութիւնք»-ից քաղված «Խնդրեաց ձայնող (երգիչ, կամ քնարահար)» բնագրային վկայությունը (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 147), այլեւ առանձնացված բառի՝ երգեցիկ-ի համաբանությամբ ցոյական հիմք+իկ ածանց, այս դեպքում՝ առ արմատ+իկ ածանց հավանական

²⁵ J. VILLOTTE, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 194.

²⁶ «Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական», աշխ. Հ. Յ. վ. Աւգերեան, հտ. 2, էջ 288: Տե՛ս նաեւ՝ «Բառարան հայերէն եւ անգղիական», աշխատ. ի Յ. Պրէնտեան անգղիացի ասպետէ. Վ. Ա., Ձեռնտուութեամբ Հ. Յ. վարդապետի Աւգերեան, հտ. Բ, Վէնէտիկ, 1825, էջ 161:

²⁷ Պ. ՎՐԳ. ՃԻՋՄԷՃԵԱՆ, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հտ. 2, էջ 534:

²⁸ ՆՀԲ, հտ. 2, Վէնէտիկ, 1837, էջ 145: Ռ. ՂԱՋԱՐԵԱՆ, Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան (այսուհետեւ՝ ԳԴԲ), Երեւան, 2012, էջ 184:

կազմությունը: Բառը «երգ ու պարի, երաժշտության ձայն» նշանակությունը (թեեւ նույն ՀՇ-ում) արձանագրել է նաեւ Ն. Պողոսյանը, սակայն ԺԶ.-ԺԸ. դդ. վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում²⁹:

Պատիւ մեծաւանք. ընդունելութիւն ՆՇ-ում (ՄՄԶ 566 (1), 267բ. 6762, 122բ) ներառված յարգութիւնը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «տէն զՅարգանք» հղումով (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 709): Բառը բաղադրված է ըստ Հր. Աճառյանի «օտար փոխառյալ» «առանձին անգործածական» արգ «յարգ, արժէք, արժանիք» արմատի յարգ ձեւով (ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 301) եւ -ութիւն վերջածանցով: Այն «յարգանք ըստ ամենայն նշանակութեան» բացատրությունը որպէս «նոր բառ» եւ «...նոր շինուած ըլլալը» արձանագրում են ԶԲ-ն (ԶԲ, էջք 25, 1029) եւ ԳՆԲՀԼ-ն (ԳՆԲՀԼ, էջք Ը, 981): Բառն առկա է Հ. Ավգերյանի երկլեզվյան բառարանում՝ *Cómpliment* բառի բացատրության մեջ³⁰: Յարգութիւն բառի «Почтение, уважение, честь...» նշանակությունն է վկայում նաեւ ԽՀՌԲ-ն³¹: Վ. Համբարձումյանի հավաստմամբ -ութիւն ածանցով նորակազմ այս բառն առկա է ԺԸ. դ. «լատինաբան հայերենում»³²: Յարգութիւնը «հին բառ կամ նշանակութիւն» նշումով է տրվում ՄՀԲԲ-ում³³, այլեւ «տէն Հարգանք 1 նշան.» հղումով՝ ՀՀԼԲ-ում (ՀՀԼԲ, էջ 377) եւ ԱՀԲԲ-ում (էջ 843), իսկ ԺՀԼԲԲ-ում՝ «Հարգելի լինելը, հարգոյապատվություն» իմաստով³⁴: Բառը «մեծարանք» նշանակությամբ վկայում են արեւմտահայերենի բառարանները³⁵:

Միայն ՄՄԶ 566 (11)-ում Պիտառութիւն. վկայութիւն ՀՇ-ն ավարտվում է նմանաբերութիւն բառով (294բ)՝ բաղադրված «օտար փոխառյալ» նման (ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 458), «բնիկ հայ» բեր (ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 440) արմատներով եւ -ութիւն վերջածանցով: Համացանցային որոնումների տվյալներով բառն առկա է Գ. Ավետիքյանի «Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ» աշխատասիրության «Զայսպիսի նմանաբերութիւն

²⁹ Ն. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում (16-18-րդ դդ.), Երեւան, 2014, էջ 127:

³⁰ «Բառարան անգղիերէն եւ հայերէն, աշխատ. Ի Հ. Յ. վարդապետէ Աւգերեան, հտ. Ա, էջ 172:

³¹ ԽՀՌԲ, հտ. 2, Մոսկուա, 1838, էջ 194:

³² Վ. ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 226:

³³ ՄՀԲԲ, հտ. 3, Երեւան, 1944, էջ 398:

³⁴ ԺՀԼԲԲ, հտ. 3, Երեւան, 1974, էջ 320:

³⁵ Պ. ՎՐԳ. ՃԻԶՄԷՃԵԱՆ, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հտ. 2, էջ 1072: Ա. ՏԷՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ, Հ. ԳԱՆԳՐՈՒՆԻ, Փ. Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ, Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 577: Գ. ՃԷՐԷՃԵԱՆ, Փ. Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ, Ա. ՏԷՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ, Հայոց լեզուի նոր բառարան, հտ. 2, Պէյրուս, 1992, էջ 293: Ա. ՎՐԳ. ԿՌԱՆԵԱՆ, Բառգիրք գործնական հայերէնի, էջ 317:

առաքեալ ինքնին առակաբանէ ստորեւ...» նախադասութեան մեջ³⁶, Հոմերոսի «Իլիական»-ի՝ Ե. Թոմաճեանի «ի հելլենականէ» թարգմանութեան մեջ՝ «նմանաբերութիւն տերեւոց առ կեանս մարդկան յաճախեալ է եւ ի գիրս»³⁷: Այն «յառաջ բերելն զնմանութիւն կամ զօրինակ ինչ» բացատրութեամբ որպէս «նոր բառ» է արձանագրում ԶԲ-ն (ԶԲ, էջ 1076), ՄՀԲԲ-ն՝ նույն նշանակութեամբ, բայց եւ «հազուադէպ բառ» նշումով (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 467): Հ. Բարսեղեանի կազմած բառարանում այն «հնց.» նշումով է³⁸:

ԺԲ.-ԺԳ. դդ. ավանդված ՄՄՁ 5596-ում որջասուգեալ բառն առկա է Պարունակեալ հենաբառով³⁹ ՀՇ-ում (218ա): Այն բաղադրված է որջ, սոյզ արմատներով (ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 587, հ. 4, էջ 241) եւ -եալ վերջավորութեամբ⁴⁰: Որջասոյզ-ը վկայում են գրաբարի տպագիր բառարանները՝ «դարանեալ» (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 537. ԱԲ, էջ 657)⁴¹, այլեւ ՄՀԲԲ-ն՝ «որջի մէջ սուզված, որջամուտ եղած» նշանակութեամբ եւ «հազուադէպ բառ» նշումով (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 589): Բառը «սուզուած, ծածկուած» բացատրութեամբ վկայում է նաեւ Ն. Պողոսյանը ԺԶ.-ԺԸ. դդ. վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում ԺԷ. դ. ավանդված ՄՄՁ 2019-ում՝ «Պարունակեալ- քողասուգեալ, ծածկեալ, ողջասուգեալ» ՀՇ-ում⁴²:

Երգիչ. երգեցիկ. նուագածու. ֆնարահար. ջնարահար. (Եթէ կին է) պարանձիկ⁴³. կաֆալիչ. խաղալիք ՆՇ-ն (ՄՄՁ 566 (1) 246ա) եզրափակվում է

³⁶ «Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոց երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ», աշխատ. Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ, հտ. III, Վէնէտիկ, 1812, էջ 171:

³⁷ «Հոմերոսի Եղիական», թարգմ. ի հելլենականէ Հ. Եղիա Վ. Թոմաճեան, հտ. Ա., Վենետիկ, 1843, էջ 623:

³⁸ Հ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ, նշվ. բառ., էջ 708:

³⁹ Հարկ է նշել, որ ԺԳ. դ. ավանդված ՄՄՁ 4612-ում, ԺԴ. դ. ավանդված ՄՄՁ 530-ում, 1654-ում, 5919-ում (նաեւ հետագա դարերից ավանդված գրչագրերում) Պատրուակեալ հենաբառն է (համապատասխանաբար՝ էջք 170բ, 60բ, 254ա, 204բ): Վերը նշված Պարունակեալ հենաբառը թերեւս սխալագրութիւն է, քանի որ, ըստ Հր. Աճառլանի, նաեւ «2. որեւէ ծածկոց, վարագոյր» իմաստով պատրուակ բառից կազմված պատրուակել-ը «ծածկել, քողարկել» նշանակութիւնն ունի (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 54): ՄՄՁ 566 (1)-ում առկա են եւ՝ Պատրուակեալ, եւ՝ Պարունակեալ հենաբառերով տարբեր ՆՇ-ներ (համապատասխանաբար էջք 268ա եւ 268բ):

⁴⁰ Թեւեւ ԺԵ.-ԺԷ. դդ. միջին գրական հայերենի դերբայները քննելիս Ս. Անթոսյանի դիտարկմամբ անցյալ դերբայը «ածական-որոշի կիրառութեամբ» առանձնանում է Հովհաննէս Թլկուրանցու տաղերում («Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմութեան», հտ. Ա, Երեւան, 1972, էջ 372), բայց եւ քննութիւնից պարզորոշ է, որ անցյալ դերբայն «ածական-որոշի կիրառութեամբ» արդեն առանձնանում է ԺԲ.-ԺԳ. դդ. ավանդված ԶԲ-ներում:

⁴¹ Ի. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, Գրաբարի բառարան, հտ. 2, Երեւան, 2000, էջ 350:

⁴² Ն. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում, էջ 162:

⁴³ ՆՀԲ-ն նշում է՝ պարանցիկք. ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 628:

պարառու բառով⁴⁴. վերջինիս կազմությանն անդրադառնալով՝ նույնպես կարելի է հավանական համարել եւ ընդունել պար առնով «պարել, պար բռնել, պար գալ» (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 625. ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 55)⁴⁵ դարձվածային միավորի համադրական գրությունը՝ -ու վերջածանցի հավելումով՝ պարառու՝ «պարող, պար բռնող» նշանակությամբ (ինչպես, օրինակ, ավարառու, կտակառու, վաշխառու, մտառու բառերը): Հարկ է նաեւ փաստել, որ բաղադրության երկրորդ՝ առու բաղադրիչը ՆՀԲ-ն բացատրում է «Իբր Առող. հաղորդ»⁴⁶ հղելով՝ «տե՛ս ի բառն ԱՐԵԱՆԱՌՈՒ, այսինքն արենակից» (ՆՀԲ, հտ. 1, էջ 312): Հետեւաբար պարառու-ն եւս կարելի է բացատրել որպես «պարակից», այսինքն՝ «պարի մասնակից կամ պարընկեր», ինչպես որ պարակից-ը վկայում են հայերենի բացատրական բառարանները (ՆՀԲ, հտ. 2, 627. ԱՀԲԲ, էջ 1200)⁴⁷:

Մխիթար Սեբաստացին հիշատակում է պարառութիւն բառը՝ «պարառումն. կամ պարումն. որ է կաքառումն ի պարս երգօք ցնծութեան» բացատրությամբ (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 922): Այն վկայում է նաեւ ՄՀԲԲ-ն՝ «պար առնելը, պար բռնելը» բացատրությամբ եւ «հին բառ կամ նշանակութիւն» նշումով (ՄՀԲԲ, հ. 4, էջ 79):

Միայն ՄՄՁ 873-ում (189բ)՝ Գեղեցիկ հենաբառով ՆՇ-ում է վկայված սքանչագեղ բառը: Հայերենի բառարանները հիշատակում են սփանչելագեղ-ը (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 766. ԱԲ, էջ 743. ՄՀԲԲ, հտ. 2, էջ 283): Խ. Գալֆայանի խմբագրությամբ հրատարակված «Յանգարանում» նշվում են -գեղ-ով ավարտվող գոյականական եւ ածականական արմատներով բազմաթիվ կազմություններ, ինչպես՝ ամօթագեղ, գունագեղ, երկնագեղ, զարդագեղ, հոշակագեղ եւ այլն⁴⁸: Այնպես որ սփանչ եւ «բնիկ հայ» գեղ արմատներով (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 288. ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 532) բաղադրված սփանչագեղ-ը միանգամայն ընդունելի կազմություն է, որ արձանագրում են նաեւ արդի

⁴⁴ ՄՄՁ 6762-ում՝ պարարու տարբերակն է (106ա):

⁴⁵ Տե՛ս նաեւ՝ ԳԴԲ, էջ 243:

⁴⁶ Այդպես են բացատրվում կաշառառու («առող զկաշառ». ՆՀԲ, հտ. 1, էջ 1052), աւանդառու («առող զաւանդ ինչ ի պահել». ՆՀԲ, հտ. 1, էջ 390), հարկառու («որ հարկս առնու». ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 64) եւ այլ բառեր:

⁴⁷ Տե՛ս ՄՀԲԲ, հտ. 4, Երեւան, 1945, էջ 77. ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, Երեւան, 1980, էջ 185): Նաեւ՝ Պ. ՎՐԳ. ՃԻՋՄԷՃԵԱՆ, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հտ. 2, էջ 1218: Ա. ՏԵՐ ԽԱՋԱՏՈՐԵԱՆ, Հ. ԳԱՆԳՐՈՒՆԵ, Փ. Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ, Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 711: Գ. ՃԵՐԷՃԵԱՆ, Փ. Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ, Ա. ՏԵՐ ԽԱՋԱՏՈՐԵԱՆ, Հայոց լեզուի նոր բառարան, հտ. 2, էջ 691: Ա. ՎՐԳ. ԿՐԱՆԵԱՆ, Բառգիրք գործնական հայերէնի, էջ 387:

⁴⁸ «Յանգարան կամ բառգիրք յանգաց հայկազեան լեզուի», խմբագրեաց Խորէն Վ. Գալֆայան, Թէոդոսիա, 1862, էջ 134-135:

հայերենի բացատրական բառարանները՝ ՆՀԲ-ում, ԱԲ-ում, ԲՀԼ-ում (հտ. 1, էջ 1030), այլեւ ՄՀԲԲ-ում առկա սֆանջելագեղ-ի կիրառությունը արդի հայերենի համար համարելով անհանձնարարելի (ԱՀԲԲ, էջ 1349. ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, էջ 353): Ուրեմն եւ կարելի է փաստել, որ արդի հայերենում հանձնարարելի սֆանջագեղ-ը հիշատակվում է ԺՀ. դ. ավանդված ՁԲ-ում:

Լեզուանի. լեզուագար. ցոփաբան. բաջադկոտ. շատախօս. դողանջօղ. բարբաջօղ. զրաբան. զրախօս. շաղակրատ. տե՛ս զշատախօսն ՆՇ-ում (ՄՄԶ 6762, 109բ. 566 (1), 248ա) առանձնանում են վայրախօս, ցոփախօս բարդությունները, որոնց երկրորդ բաղադրիչը «խօսք, խօսած կամ ասած բանը» նշանակությամբ խօս արմատն է (ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 433-434):

Վայրախօս բառը հիշատակում է Մխիթար Սեբաստացին «տե՛ս զվայրապարախօս» հղումով՝ վերջինս բացատրելով «վայրապար խօսօղ. կամ ունայնաբան. կամ դատարկաբան. եւ կամ բարբանջօղ» (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 1042):

Հր. Աճառյանը վայր-ը համարում է «...ընդարձակ զարգացում կրած բառ...», չորրորդ՝ «վարը, ցածը, տակը, ներքեւ» իմաստից հետո նշելով, որ «...նիւթական ցածրութեան գաղափարին հետեւում է բարոյական ստորութեան, հետեւաբար նաեւ դատարկութեան եւ ունայնութեան գաղափարը»՝ համեմատության եզրերից առաջարկելով նաեւ «ընդվայրախօս» բառը (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 300-301): Ակնհայտորեն շեշտվում է «բարոյական ստորությունը», որից էլ բխեցվում է ունայն եւ դատարկ լինելը: Տվյալ կազմության մեջ «բարոյական ստորությանը» հավելվող խօս-ն ասես առավել արտահայտիչ է դարձնում անձի «դատարկ կամ ունայն» լինելը: Գրաբարի բառարանները վկայում են վայրախօսութիւն-ը «շաղփաղփութիւն», «փճախօսութիւն» նշանակություններով (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 779. ԱԲ, էջ 747): Վայրախօս-ը վկայում են ՄՀԲԲ-ն՝ «Տ. Ընդվայրաբան» հղումով՝ վերջինս էլ «դատարկախօս, ունայնախօս» բացատրությամբ (ՄՀԲԲ, հտ. 4, 296) եւ Հ. Բարսեղյանը՝ (հզվդ.) նշումով եւ «ընդվայրաբան» բացատրությամբ⁴⁹:

«Մեղկ, թոյլ, թուլամորթ, թուլամիտ, շաղփաղփ» իմաստներով ցոփ արմատով (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 464) բաղադրված ցոփախօս-ը հիշատակում են Մխիթար Սեբաստացին՝ «տե՛ս զՅոփաբան» հղումով եւ այն բացատրելով՝ «նա՛ որ ցոփ է բանիւք. կամ դիւրասահ լեզուաւ. կամ վայրաբան. կամ առասպելաբան. եւ կամ շաղփաղփաբան: Ռամկ, ափեղ ցփեղ

⁴⁹ Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 860:

խօսիլ» (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 1156), էդ. Աղայանը՝ «Նույնն է՝ Յոփաբերան» (ԱՀԲԲ, էջ 1480), «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան»-ը՝ «Տէն Յոփաբերան» (ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, էջ 564), ՀԼՀԲ-ն՝ «տէն Զազարբան» հղումներով (ՀԼՀԲ, էջ 639) եւ Հ. Բարսեղյանը⁵⁰: Յոփախօսութիւն բառը՝ «Տ. Յոփաբանութիւն» բացատրությամբ, ունեն ՆՀԲ-ն (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 918), ԱԲ-ն (ԱԲ, էջ 80) եւ Մ. Զախջախյանը (ԶԲ, էջ 1416), այլեւ ՄՀԲԲ-ն՝ «հին բառ կամ նշանակութիւն» նշումով (ՄՀԲԲ, հտ. 4, էջ 472):

Ինչ վերաբերում է ղողանջօղ եւ բարբաջօղ բառերին, ապա ըստ Հր. Աճառյանի՝ «նոր գրական լեզուի մէջ միայն «զանգակի ձայն» նշանակող ղողանջ-ը նախապէս ունեցել է «լացի ձայն», իսկ ղողանջել-ը՝ նաեւ «հաջել (շան), հայհոյել, տրտնջալ» (ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 172), «բնածայնական բառ» բարբաջ-ը՝ «ցնդաբանութիւն, պառաւական անմիտ խօսքեր» (ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 419) իմաստները: Տվյալ ՆՇ-ում «շաղփաղփել, շաղակրատել» նշանակությամբ ղողանջեմ եւ բարբաջեմ բայերի ենթակայական դերբայների առկայությունը կարելի է բացատրել Ս. Անթոսյանի այն դիտարկմամբ, որ միջին հայերենում լայն կիրառություն ունեցող ող-օղ վերջավորություններով ենթակայական դերբայը ԺԵ.-ԺԷ. դդ. «...հանդես է գալիս անկախ, որպէս գոյական...»⁵¹, ուստի հավանական է դրա գործածությունը նաեւ ԺԸ. դ.:

Փոխառյալ վարժ «կրթութիւն, դաստիարակութիւն, ուսմունք. վարժված, հմուտ, փորձառու» («= Պհլ. varz «գիտութիւն, իմաստութիւն, խոհականութիւն...») արմատով (նշանակությունները մանրամասն տես ՆՀԲ, հտ. 4, էջ 321)⁵² եւ -ակ իրանական ածանցով⁵³ բաղադրված վարժակ բառն է առկա Աշակերտ. դեռավարժ. դեռակիրթ. ուսումնական ՆՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 102ա. 566 (1), 236բ): Միխիթար Սեբաստացին այն վկայում է ոչ միայն «վարժօղ. կամ կրթօղ», այլեւ «Իսկ մերթ վարժեցեալ. կամ կրթեցեալ. եւ կամ հմուտ» նշանակությունները (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 1054): Կարելի էր հավանական համարել, որ այն բառարաններում «կրթական... եւ ճգնող», «ուսումնական» նշանակություններով առկա վարժական-ի (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 793-794. ԱԲ, էջ 753) սխալ գրությունն է, եթե վարժակ-ը՝

⁵⁰ Անդ, էջ 917:

⁵¹ «Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության», հտ. Ա, էջք 314, 376-377:

⁵² Պարսկերեն ԾԻՃՁ «մարգել, վարժեցնել», ԾԻՃՁ «1. մարգված. 2. փորձված».

Գ. ՆԱԼԲԱՆԿՅԱՆ, Պարսկերեն-հայերեն բառարան, Երեւան, 1987, էջ 638:

⁵³ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան (այսուհետեւ՝ ԶՀՍԲ), Երեւան, 2010, էջ 794:

«հագուադէպ բառ» նշումով, բայց եւ «Վարժեցնող, ուսուցանող, կրթող» հակառակ իմաստով վկայված չլինէր ՄՀԲԲ-ում (ՄՀԲԲ, հտ. 4, էջ 311): Հարկ է նաեւ հիշատակել ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակաւորաններում արձանագրված «սովորող» իմաստով վարժող (Գ)-ը⁵⁴: Հետեւաբար կարելի է հավանական համարել «աշակերտ, սան» նշանակութեամբ վարժակ-ի՝ հայերէնում գործածված լինելը:

Հր. Աճառյանը տարաբախտ-ը համարում է «նոր բառ» (ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 389)՝ բաղադրված «օտար փոխառչալ» տառ (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 381)⁵⁵ մասնիկով եւ «բարի կամ շար պատահմունք. 2. յաջողութիւն. 3. ճակատագիր» նշանակութիւններով բախտ (ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 389-390)⁵⁶ արմատով: Բառը վկայում են Հ. Վիլոտը⁵⁷, Մ. Զամչանցը («...ցաւակից լինէր ոգւով չափ՝ տարաբախտ վիճակի հօտին իւրոյ...»)⁵⁸, այլեւ Մխիթար Սեբաստացին իբրեւ «անբախտ. կամ դժբախտ» (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 1102): Չար հենաբառով ՆՇ-ում (ՄՄՁ 566 (1), 265ա-265բ. 6762, 121ա) «դժբախտ» նշանակութեամբ առկա տարաբաղդ բառի «նոր շինուած ըլլալը»-ն է հավաստում նաեւ ԳնԲՀԼ-ն (ԳնԲՀԼ, էջ 1278): Տարաբաղդ տարբերակը հիշատակում են Մխիթար Սեբաստացին⁵⁹, Մ. Բժշկյանցը⁶⁰. ՄՀԲԲ-ն այն հղում է «անբախտ» բացատրութեամբ տարաբախտ-ին (ՄՀԲԲ, հտ. 4, էջ 381), որը կիրառվում է արդի հայերէնում (ԱՀԲԲ, էջ 1416. ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, էջ 456):

ԺԴ. դ. ավանդված ՄՄՁ 2371-ում մոլար. սխալ. խաբեբա. հրապուրող ՀՇ-ի հենաբառը Տարատողական-ն է (286): Հր. Աճառյանը տարատողել բայը նշում է «ուղիղ շարք (մարգարիտների, շղթայի, բազմականների, խօսքի կամ բառերի)» իմաստով առղ բառահոգւածում՝ վերջինիս

⁵⁴ Լ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Գրաբարի բառարան, Երեւան, 2010, էջ 264:

⁵⁵ Հր. Աճառյանը վկայում է, որ այն «Գործածուած է նաեւ «...չ, ապ» առումներով...»՝ միաժամանակ նշելով. «Յետոսկեղարեան շրջանին այս երկրորդ գործածութիւնն աւելի ընդարձակուելով եւ տարածուելով՝ տառ դարձաւ մասնիկ՝ համապատասխան յն. δισ- եւ παρσ- մասնիկներին», եւ որպէս օրինակ բերելով տարբերել, տարածալնութիւն, տարօրինակ բառերը. ՀԱԲ, ն. տ.:

⁵⁶ Հր. Աճառյանի վկայութեամբ՝ «...յետինները սխալ գրչութեամբ գրում են բաղդ, որ ընդունուած է նաեւ արդի գրականում, բայց հիմա հետզհետէ ջնջուելու վրայ է». ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 389:

⁵⁷ J. VILLOTTE, Dictionarium Novum Latino-Armenium, էջ 385:

⁵⁸ «Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցամ Տեառն 1784...», Յօրինեալ ի Հայր Միքայէլ վարդապետէ Զամչեանց կոստանդինուպօլսեցոյ..., Վենետիկ, 1786, հտ. Գ, էջ 718:

⁵⁹ «Քերականութիւն գրաբարի լեզուի Հայկազան սեռի», Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ Մխիթարայ Սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1730, էջ 575:

⁶⁰ «Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի Հայկազանց սերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին», Շարագրեալ... Հ. Մինասայ Բժշկեանց, Վենետիկ, 1830, էջ 335:

համար նշելով. «=Թւում է խալդեան շրջանի բառ» (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 415)⁶¹: ՆՀԲ-ն տարատողումն բացատրում է «ի բաց հեռացումն ի տողէ. ի կարգէ. օտարանալն» (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 855): Տարատող-ի համար արձանագրվում է նաեւ «բաժանող» նշանակությունը⁶²: Մխիթար Սեբաստացին տարատողական-ի համար նշում է «տարանջատական. կամ բաժանողական. եւ կամ տրոհական: Իսկ մերթ վտարողական. կամ տարագրողական. եւ կամ մերժողական» իմաստները (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 1106): Ստեփանոս Մալխասյանցը «հազուադէպ բառ» նշումով առանձնացնում է տարատողական-ի «Տարատողող, տարատողված, շարքից դուրս ձգող, շարքից դուրս ձգված, տարագրված» նշանակությունը՝ միեւնույն նշումով արձանագրելով տարատել, տարատողել բայերը եւ միաժամանակ մանրամասնելով դրանց «հեռացնել, տարագրել, վտարել» իմաստները (ՄՀԲԲ, հտ. 4, էջ 384): Նույն նշումով տարատողել եւ տարատումն բառերը հիշատակում է Հ. Բարսեղյանը⁶³: Նկատի առնելով ՀՇ-ում ընդգրկված մյուս բառերը՝ կարելի է հավանական եւ ընդունելի համարել արդի հայերենի բառարաններում հրապուրիչ-ի համար նշված «խորամանկությունմբ՝ խաբկանքով՝ պատրողական խոսքերով (դեպի մի վատ բան) ձգող, «մոլորեցնող» «մի վատ բան անելու թելադրող» նշանակությունները (ԱՀԲԲ, էջ 905. ԺՀԼԲԲ, հտ. 3, էջ 392) տարատողական-ին վերագրելը, քանի որ ի վերջո դրանք հանգեցնում են «տարանջատման, բաժանման», այլեւ «հեռանալու, օտարանալու»:

Դպրատուն. դպրոց. համալսարան. ուսումնարան. դասատուն ՆՇ-ում (ՄՄՁ 566 (1), 241բ. 676շ, 105բ) առկա ուսումնարան բառը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «տեղի ուսման, որ եւ ասի դպրոց» բացատրությամբ (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 865): Հր. Աճառյանը այն նշում է «նոր բառերի» շարքում (ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 610). ըստ Հր. Աճառյանի՝ բաղադրված է առանձին անգործածական ուս «սովորելը» «բնիկ հայ» բառով (ՀԱԲ, ն. տ.), ըստ Գ. Զահուկյանի՝ «հ.-ե. * men-/mn ածանցից՝ նախորդող -ու հիմքային տարրով (հ.-ե. *-eu/u)» ծագած -ումն» (ՋՀՄԲ, էջ 812) եւ «իրան. -a-δαν(a) ածանցակերպից (-a- հիմքակազմ տարր- + dana- («տեղ»))»

⁶¹ Տող-ի ստուգաբանությանն անդրադարձել է էդ.Աղայանը՝ հանգելով այն եզրակացության, որ «...հայերեն տող եւ տաղ բառերը ծագում են հնիւ. *del- արմատից...». մանրամասն տես էԳ. Աղաջան, Բառաքնական եւ ստուգաբանական հետազոտություններ, Երեւան, 1974, էջ 137-140:

⁶² Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան, էջ 273:

⁶³ Հ. Բարսեղյան, նշվ. բառ., էջ 889:

ծագած -առան (ՋՀՄԲ, էջ 800) ածանցներով: Բառն առկա է նաեւ «Գումար բարձրագոյն հրովարտական եւ արձանագրութեանց, վերաբերելոց առ հայկական լազարեան ճեմարանն արեւելեան լեզուաց որ ի Մոսկով» գրքում⁶⁴: ԳնԲՀԼ-ն համարում է «նոր շինուած»՝ «վարժարան» նշանակութեամբ (ԳնԲՀԼ, էջ 1097): ԽՀՌԲ-ն հիշատակում է «Училище, школа; лицей, семинарія; учебное заведение» նշանակություններով (ԽՀՌԲ, հտ. 2, էջ 297): ՄՀԲԲ-ն «Ուսում առնելու տեղ, հիմնարկ, որտեղ աշակերտներին ուսում են տալիս» նշանակությանն առաջարկում է «դպրոց, (գործ է ածվում սովորաբար ստորին եւ միջնակարգ դպրոցների համար)» իմաստը (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 608): Արդի հայերեն բացատրական բառարաններում առաջնային է «Միջնակարգ կամ տարրական մասնագիտական ուսումնական հաստատություն» նշանակությունը (ԱՀԲԲ, էջ 1499. ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, էջ 611), հետեւաբար կարելի է նշել, որ բառը որոշակիորեն իմաստափոխվել է:

Քննվող ԶԲ-ներից ՄՄՁ 566 (1)-ը, 3110-ը, 6762-ն առանձնանում են այնպիսի բառաշարքերով, որոնք ընդգրկում են հասկացությունը տեսակային տարբերակմամբ⁶⁵, ինչպես, օրինակ, Ականց տեսակի, Գողոյ տեսակի, Չար եւ պէսպէս տեսակի շարի եւ այլն:

Գողոյ տեսակի. գող. աւազակ. զովօղ. հէն. ասպատակ. ելուզակ. ական հաւ(ա)նօղ. (եթէ ծովու իցէ) նաւարտակ կամ աւազակ ծովու բառաշարքում (ՄՄՁ 6762, 105ա. 566 (1), 240բ) առանձնանում են ասպատակի, մենագէն եւ նաւարտակ բառերը:

«Զիով արշաւանք կամ յարձակում. 2. ձիով արշաւող կամ յարձակուող» նշանակություններով «օտար փոխառեալ» ասպատակ բառով («Իրան. *aspataka- ձեւից». ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 272-273) եւ իշ վերջածանցով (ըստ Գ. Զահուկյանի՝ ծագում է «հ.-ե. *kiā-ից (*-k-+*-iā-)՝ նախորդող *-ī-(-ի) հիմքային ձայնավորով») (ՋՀՄԲ, էջ 807) բաղադրված ասպատակիչը Մխիթար Սեբաստացին հիշատակում է գրաբարի քերականության մեջ⁶⁶: Հ. Ավգերյանի կազմած երկլեզվյան բառարանում այն գլխաբառ

⁶⁴ «Գումար բարձրագոյն հրովարտական եւ արձանագրութեանց, վերաբերելոց առ հայկական լազարեան ճեմարանն արեւելեան լեզուաց որ ի Մոսկով», Ս. Պետերբուրգ, 1839, էջ 13:

⁶⁵ Նույնարմատ բարդություններով կազմված հոմանիշների շարքերում չբացառվող իմաստային այլ, օրինակ՝ տեսակի եւ սեռի (անտառ եւ ծառ), ընդհանուրի եւ մասնավորի հարաբերությունների (խաղ-դերախաղ) մասին նշում է Ա. Սուքիասյանը. տես Ա. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Երեւան, 1971, էջ 170-172:

⁶⁶ «Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազան սեռի», էջ 522:

է⁶⁷: Հ. Ավգերյանը բառը նշում է նաեւ անգլերեն *Invader* եւ *Invasive* բառերը թարգմանելիս⁶⁸: Մ. Զախչախյանը, թարգմանելով *Incrociatore* բառը, այն բացատրում է նաեւ որպես ասպատակիչ⁶⁹: Հետագայում բառը «Տե՛ս Ասպատակաւոր» հղումով արձանագրում են ԶԲ-ն եւ ԽՀՌԲ-ն. առաջինն իբրեւ «հէն ձիաւոր» (ԶԲ, էջ 210), երկրորդը՝ «На разбой, на добычу ходящий; солдатъ, который ходитъ на грабежъ» նշանակությամբ (ԽՀՌԲ, հտ. 1, էջ 152): Բառը վկայում են ՄՀԲԲ-ն եւ ԺՀԼԲԲ-ն՝ իբրեւ «Ասպատակող, ձիավոր հրոսակ, ասպատակ» (ՄՀԲԲ, հտ. 1, էջ 237. ԺՀԼԲԲ, հտ. 1, էջ 187)⁷⁰, նաեւ Պետրոս վրդ. Ճիզմեճյանը՝ իբրեւ ածական՝ «այն որ կասպատակէ»⁷¹: ՀԼՀԲ-ում ասպատակիչին հոմանիշ է դիտվում օկուպանտը (ՀԼՀԲ, էջ 84):

Մենագէն-ը բաղադրված է «բնիկ հայ» մի «մի, մէկ» եւ փոխառյալ զէն «զէնք, զրահ» («= Պհլ. zēn, պագենդ. zīn, զնդ. zaēna «զէնք», ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 93) արմատներով: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ առաջին արմատը «ածանցման մէջ ներկայանում է» նաեւ մեն- ձեւով, որը «գործածւում է ածանցների սկիզբը» (ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 316-317): ՆՀԲ-ում եւ «Հայկազնեան լեզուի» առձեռն բառարանում առկա է մենագիւնեալ բառը՝ «Տ. Մեկնակազէն» հղումով եւ «որպէս միայնակ սպառազէն, կամ թեթեւազէն» նշանակությամբ (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 250. ԱԲ, էջ 556): Երկու բառարաններն էլ մեկնակազէն-ը բացատրում են «ինքնագլուխ զինեալ/ զինուոր». ՆՀԲ-ն մեկնում է նաեւ «սրիկայ. զօրական. ըստ յն. μονόζωνος. միագօտեալ կամ մենագօտեալ. (որ պէսպէս մեկնի)» (ՆՀԲ, հտ. 2, էջ 243), իսկ ԱԲ-ն՝ տաճկերեն՝ «չէթէճի» (ԱԲ, էջ 553). չէթէճի-ն բառարանները բացատրում են որպէս «ասպատակ»⁷², չէթէ-ն՝ նաեւ «2. ավազակախումբ, հրոսակախումբ»⁷³: Այնպես որ կարելի է ընդունելի համարել մենագէն-ը Գողոյ տեսակի բառաշարքում ընդգրկելը:

Մենագէն-ը «տե՛ս զՄիագօտի» հղումով վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ միագօտի-ն բացատրելով՝ «...նա, որ միայնակ ընդդէմ ումէք զինահարի» (ԲՀԼ, հտ. 1, էջք 643, 653): Բառը՝ «թեթեւազէն» նշանակությամբ, մեկ անգամ գործածված է Միքայել Զամչյանցի «Պատմութիւն

⁶⁷ «Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական», հտ. 2, էջ 90:

⁶⁸ «Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն», հտ. Ա, էջ 482:

⁶⁹ «Համառօտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ», էջ 353:

⁷⁰ Տե՛ս նաեւ Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 118:

⁷¹ Պ. ՎՐԴ. ՃԻԶՄԵՃԵԱՆ, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հտ. 1, Հալէպ, 1954, էջ 457:

⁷² ՍՈՒՔԻԱՍ ՍՕՄԱԼԵԱՆ, Համառօտ բառարան ի տաճկերէնէ յանգղիական եւ ի հայ բարբառ, Վենետիկ, 1843, էջ 136:

⁷³ ՊԵՏՐՈՍ ԶԷՔԻ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Մեծ բառարան օսմաներէնէ հայերէն, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 282:

Հայոց» աշխատության մեջ՝ «...Վասակ եւ Սահակ վեհազունք Սիւնեաց, մենագէն գրոհիւ յաջ եւ յահեակ թեւարկութեամբ...»⁷⁴: Հետագայում այն վկայում է Ստ. Մալխասյանցը՝ «հազուադէպ բառ» եւ «Տ. Մեկնակագէն» նշումներով (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 303), մեկնագէն-ի՝ «Պարզ՝ թեթեւ զինված (զինուոր, արշաւախումբ), թեթեւագէն» բացատրությամբ (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 297): ՀՀԲ-ն նույնպէս բառը նշում է հղումով՝ «Տ. Մեկնագէն»՝ վերջինս համարելով ռազմական եզրույթ, այլեւ «հազվադէպ գործածվող բառ» (ՀՀԲ, էջք 449, 452) :

Ուշադրության է արժանի այն, որ նույն գրչագրերում՝ Զօր հենաբառով ՆՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 107բ. 566 (Ա), 244բ), տրված են համապատասխանաբար մեկնագէն եւ մեմակագէն բառերը. առաջինը, ինչպէս արդեն նշվել է, առկա է ՆՀԲ-ում եւ ԱԲ-ում, իսկ ՄՀԲԲ-ն Մեկնագէն-ը բացատրում է «Ասպատակող հրոսակ» (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 297): Նկատի առնելով բառարանային տվյալները, այլեւ մեմակագէն-ի՝ բառարաններում վկայված չլինելը՝ գրչագրերում մեկնակ-ի՝ մեմակ գրությունը կարելի է սխալագրություն համարել:

Ինչ վերաբերում է նաւարտակ-ին, ապա բառին անդրադարձել է Հր. Աճառյանը՝ նշելով՝ «ՆԱՎԱՐՏԱԿ «ծովահէն». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան: Իր աղբիւրն է անշուշտ Վարդան Յունանեան, Ձեռքածութիւն 1671, էջ 327, ուր Յունանեանի շինած նորակերտ բառերի մէջ կայ նաեւ նաւարտակ՝ վերի նշանակութեամբ» (բառի կազմության մասին տե՛ս ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 436)⁷⁵: Ուրեմն հայ իրականության մեջ, բացի Հր. Աճառյանի նշած՝ Մխիթար Աբբայի բառարանից, նաւարտակ-ը՝ իբրեւ «գողոյ տեսակը» եւ «(եթէ ծովու իցէ)» մեկնաբանությամբ, առկա է նաեւ ԺԸ. դ. ավանդված ՁԲ-ում⁷⁶:

Բառը հիշատակվում է նաեւ ՄՀԲԲ-ում՝ «հազուադէպ բառ» նշումով եւ «Նաւով ասպատակութիւն գործող, ծովահէն» բացատրությամբ (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 446), ՀՀԲ-ում՝ «Նավարտուկ, տե՛ս Ծովահէն» (ՀՀԲ, էջ 482), նույն բացատրությամբ եւ նույն նշումով Հ. Բարսեղյանի կազմած բառարանում⁷⁷:

⁷⁴ «Պատմութիւն Հայոց», հտ. Գ, էջ 120:

⁷⁵ Մխիթար Սեբաստացի բացատրում է «աւագակ ծովու, զոր եւ կոչեմք հէն.....». ԲՀԼ, հտ. 2, վէնէտիկ, 1769, էջ 220:

⁷⁶ Լատինաբան հայերենում «աւարառու ծովագնաց» նշանակությամբ նաւարտակ-ն արձանագրում է նաեւ Վ. Համբարձումյանը (եւ դարձյալ Վ. Յունանեանի «Ձեռքածութիւն»-ից). Վ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 233:

⁷⁷ Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 699:

Բնակարանաց մասունք. խուց. խուղ. սենեակ. վերնատուն. ներքնատուն. շտեմարան. մառան. վերնայարկ. դստիկոն. գալիք. սրահ. միջնատուն բառաշարքում (ՄՄՁ 6762, 103բ. 566 (1), 238բ-239ա) առկա է վերնագալիք բառը՝ բաղադրված «բնիկ հայ» վեր «վերելը, վերի ծայրը» (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 329) արմատով եւ գալիք «տան, ապարանքի կամ տաճարի բակ կամ նախասենեակ» (ՀԱԲ, հտ. 1, էջ 528) բառով: Մակագալիքը իբրեւ «վերին գալիք» բացատրելիս վերնագալիք բառն է գործածում Մխիթար Սեբաստացին (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 602): «Վերելի գավիթ, վերնասրահ» նշանակությունամբ արձանագրում են արդի հայերենի բացատրական եւ հոմանիշների բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1385. ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, էջ 402. ՀԼՀԲ, էջ 606)⁷⁸:

Միայն ՄՄՁ 3110-ի նույն բառաշարքում է առկա ներքնագալիք բառը (79բ): Այն հիշատակվում է Գ. Լուսինյանի կազմած երկլեզվյան բառարանում՝ «Vestibule, ա. անդաստակ, ներքնագալիթ....» բառահոգվածում⁷⁹: Բառը «ներքնաբակ» բացատրությունամբ վկայվում են ՄՀԲԲ-ն (ՄՀԲԲ, հտ. 3, էջ 459), ԺՀԼԲԲ-ն (ԺՀԼԲԲ, հտ. 4, էջ 32), ՀԼՀԲ-ն (ՀԼՀԲ, էջ 487), իսկ ԱՀԲԲ-ն՝ որպես «ներքին գավիթ» (ԱՀԲԲ, էջ 1070): Ամենայն հավանականությունամբ ներքնագալիքը կազմվել է մյուս գրչագրերում առկա վերնագալիք բառի համաբանությունամբ՝ բաղադրելով «բնիկ հայ» ներ «մէջ» արմատը («որ հների մօտ առանձին չէ գործածուած. որից ունինք ի ներքս «ներսը»»): ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 443) եւ գալիք բառը:

Քնար. ջնար. եւ պէս պէս տեսակէ երգարանաց եւ նուագարանաց. կիրթառ. փանթեռ. բամբիռ. տալիղ. տասնաղի. երգեհօն, թմբուկ. սրինգ. ծնծղայ. փող. ֆանոն. հասարակօրէն կոչեն գործի երգոց ՆՇ-ում (ՄՄՁ 566 (1), 277բ-278ա. 6762, 129բ) առկա է եղեգնափողը: Եղեգն (ՀԱԲ, հտ. 2, էջ 19) եւ փող «նեղ անցք» (ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 512) արմատներով բաղադրված բառն արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «...փող ինչ շինեալ յեղեգանէ, զոր երգելով հարկանեն. ռամկ. նայ» (ԲՀԼ, հտ. 1, էջ 239): Հ. Վիլլոտը լատիներեն *calamus*-ը թարգմանում է «եղեգնեայ շուրի. եղեգնափող»⁸⁰, երկլեզվյան բառարաններում՝ Գեւորգ Դպիր Պալատացին պարսկերեն նայ-ը՝ «եղեգնափող. սրինգ»⁸¹, Մ. Զախչախյանը

⁷⁸ Տե՛ս նաեւ Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 872: Պ. ՎՐԴ. ՃԻՋՄԷՃԵԱՆ, Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լրակատար բառարան, հտ. 2, էջ 1328:

⁷⁹ ԳՈՒԻՏՈՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ, Նոր բառգիրք պատկերազարդ ֆրանսահայ, հտ. 1, Փարիզ, 1900, էջ 792:

⁸⁰ J. VILLOTTE, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 89.

⁸¹ «Բառարան պարսկերէն ըստ կարգի հայկական այբուբենից ի Գէորգեայ Դպրէ Տէր Յոհաննէսեան Պալատցոյ», Կ. Պոլիս, 1826, էջ 319:

իտալերեն *cennamélla*-ն՝ իբրեւ «եղէգնափող»⁸²: Այն հիշատակվում է նաեւ «յիտալական բարբառոյ» թարգմանական «Կրթութիւն ապաշխարողի» աշխատութեան մեջ⁸³: Երաժշտական գործիքի անվանումն առկա է *ԽՀՌԲ-ում*՝ «Флейта, свирѣль» (*ԽՀՌԲ, հտ. 1, էջ 345*), *ՄՀԲԲ-ում*՝ «Եղէգի փող» (*ՄՀԲԲ, հտ. 2, էջ 558*) բացատրությամբ: Արդի հայերենի բացատրական բառարանները նույնպէս վկայում են բառը որպէս՝ «2. Եղեգնյա փող (հին երաժշտական գործիք)»: 3. Նույնն է՝ «Եղեգնասրինգ» (*ԱՀԲԲ, էջ 323*), «Եղեգնասրինգ, շվի» (*ԺՀԼԲԲ, հտ. 1, էջ 549*): Այն հիշատակում են Հ. Բարսեղյանը⁸⁴ եւ Ա. Վրդ. Կռանյանը⁸⁵:

Այսպիսով, քննութեամբ պարզվում է, որ հոմանիշների՝ ԺԲ-ԺԷ. եւ նույնանիշների՝ ԺԸ. դ. ավանդված ՁԲ-ներում առկա, բայց եւ զրաբարի տպագիր բառարաններում չվկայված բառերից շուրջ մեկ տասնյակը վկայված է միայն այդ ՁԲ-ներում, մեկ տասնյակից ավելին՝ արձանագրված Հ. Վիլլոտի, Միխիթար Սեբաստացու, նաեւ Միխիթարյան հայրերի՝ ԺԹ. դ. հրատարակած երկլեզվյան եւ երեքլեզվյան բառարաններում, քերականական եւ պատմական տարբեր աշխատություններում (ասել է՝ դրանք գործածել են ժամանակիցները). ըստ բառարանային տվյալների՝ այդ բառերի մի մասը նույն կամ իմաստային այլ նրբերանգներով պահպանվել է հայոց լեզվի արեւելահայ եւ արեւմտահայ տարբերակներում:

РЕЗЮМЕ

Геворк Джаукян, рассматривая и уточняя предлагаемые этимологии некоторых «недавно найденных» слов, засвидетельствованных в средневековых словарях, отмечает, что изучение лексикографических памятников средневековой Армении дает важный материал для истории армянского языка и этимологии. Сказанное безоговорочно можно отнести к рукописным словарям синонимов XII–XVIII веков. В них нет текстуальных примеров, поэтому делается попытка установить существование рассматриваемых слов словообразованием армянского языка, словарями, опубликованными позднее, и, по мере возможности, текстуальными примерами.

⁸² «Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ», էջ 111:

⁸³ «Կրթութիւն ապաշխարողի», Վէնէտիկ, 1751, էջ vij:

⁸⁴ Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, նշվ. բառ., էջ 281:

⁸⁵ Ա. ՎՐԴ. ԿՐԱՆՅԱՆ, Բառգիրք գործնական հայերէնի, էջ 107:

Рассмотрены слова aylasaras, andapan, khaytaphit, khaytatshə muk, khardavan, dzaynarik, hargutyun, nmanaberutyun, vorjasuzyal, pararu, skanchagegh, vayrakhos, tsophakhos, varzhak, tarabakht, taratoghakan, usumnaran, aspatakich, menazen, navartak, vernagavit, nerknagavit, yeghegnaphogh.

Выясняется, что переписчики создавали или добавляли слова, которые употребляли современники: некоторые слова засвидетельствованы только в рукописных словарях, другие — в словарях Дж. Виллотта, Мх. Себасти (XVIII век), отцов-мхитаристов (XIX век) и по словарным данным некоторые из этих слов сохранены в восточноармянском и западноармянском вариантах армянского языка.

SUMMARY

Gevorg Jahukyan, reviewing and refining the proposed etymologies of some “recently found” words testified in medieval dictionaries, notes that the study of lexicographic monuments of medieval Armenia provides important material for the history of the Armenian language and etymology.

This can be unconditionally attributed to manuscript dictionaries of synonyms of the XII–XVIII centuries. There are no textual examples in these dictionaries; therefore an attempt is made to confirm the existence of words by structures of the Armenian language formation, dictionaries published later and textual examples as far as possible.

The words aylasaras, andapan, khaytaphit, khaytatshə muk, khardavan, dzaynarik, hargutyun, nmanaberutyun, vorjasuzyal, pararu, skanchagegh, vayrakhos, tsophakhos, varzhak, tarabakht, taratoghakan, usumnaran, aspatakich, menazen, navartak, vernagavit, nerknagavit, yeghegnaphogh are considered.

Considering the aforementioned words, it turns out that scribes created or added words that were used by contemporaries: some of these words are testified only in manuscript dictionaries, some in the dictionaries of J. Villotte, Mkh. Sebastatsi (XVIII century), members of the Mekhitarist Congregation (XIX century) and according to dictionary data, some of these words are preserved in Eastern Armenian and Western Armenian languages.

ՍԱՄՎԵԼ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵՏՈՒՄ ԱՓՅԱՆՈՒՄ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ԱՆՏԱՆՏԻ ՆԱԽԱԳԾԵՐԸ (1915 թ. ՕԳՈՍՏՈՍ – 1917 թ. ՆՈՒԷՍ)

ԱԼԱՋԻՆ համաշխարհային պատերազմի սկզբնական փուլում լրջորեն ընդհարվում էր Ալեքսանդրետում Անտանտի զորքերի ափհանման նախագիծը: Սակայն 1915 թ. փետրվարին բրիտանական կառավարությունը որոշեց ափհանումը կազմակերպել Դարդանելում, իսկ Կիլիկիան ռազմակալելու գործնականում պատրաստ նախագիծն ինչ-ինչ պատճառներով մի կողմ դրվեց¹:

Այնուամենայնիվ, պատերազմի հետագա տարիներին բազմիցս ամենատարբեր նախագծեր առաջ քաշվեցին Ալեքսանդրետի ծովածոցում Անտանտի երկրների կամ հայկական կամավորական զորամասերի միջոցով մեծածավալ կամ դիվերսիոն գործողություններ ծավալելու նպատակով: Այն թուրքերին հարվածելու ամենահարմար վայրն էր եւ կարող էր ունենալ վճռորոշ նշանակություն Օսմանյան կայսրությանը վերջնական՝ ջախջախիչ հարված հասցնելու գործում: Ռազմավարական այդ նպատակադրումը օրակարգային էր պատերազմի ողջ ընթացքում, սակայն անհաշտ մրցակցությունն Անտանտի դաշնակիցներին թույլ չտվեց վճռական գործողություններ ծավալել Կիլիկիայում:

Դիտարժան է այն փաստը, որ Ալեքսանդրետի ծովածոցում ափհանում կատարելու նախագծերի քննարկումների ժամանակ ոչ մի կասկած չի եղել հաջողության հասնելու հավանականության վերաբերյալ: Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստանի բոլոր ռազմական ու քաղաքական գործիչները հակված էին կարծելու, որ թուրքերն ի վիճակի չէին խոչընդոտել Կիլիկիան գրավելու Անտանտի փորձերին: Նրանք նույնիսկ վստահ էին, որ դա կհանգեցի Օսմանյան կայսրության անձնատվությանը: Սակայն այդ ռազմավարական մտադրությունն այդպես էլ իրականություն չդարձավ: Կայսերապետական նկրտումներն ու միմյանց

¹ Ս. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, *Ալեքսանդրետում Անտանտի զորքերի ափհանման խնդիրը (1914 թ. սեպտեմբեր – 1915 թ. մարտ)*, ՎԷՄ, 2017, թիվ 3 էջ 26-42: